

AZ „Ő” EURÓPÁJA: JURIJ ANDRUHOVICS ÉS AZ UKRÁN POSZTMODERN

Bagi Ibolya

„A bomlás a múlt átalakulása jövővé.”

Jurij Andruhovics Herder-díjas költő, regény- és esszéíró a legkülönbébb minősítéseket kapja egy-egy műve megjelenését követően: galíciai posztmodern vátesz, ukrán fenegyerek, az európai peremvidék krónikása, vagy éppen elfajzott kozmopolita, a szent nemzeti hagyományok meggyalázója, cinikus karrierlovag. A gyakran nem kevés indulattól fűtött vélekedések sokasága mindenekelőtt azzal a radikális írói mentalitással, lázadó attitűddel magyarázható, mely a szovjet korszak éveit alatt „szükségyszerűen eltorzult ukrán irodalmi kánont próbálja felrobbantani” (Bojtár Endre). A 90-es években kiadott három regénye, mely sajátos trilógiának is felfogható – a „Rekreáció” (1992), a „Moszkoviáda” (1993) és a „Perverzió” (1996) – a posztszovjet ukrán irodalom mondhatni „kultikus” szövegei, szerzőjük pedig a legtöbbször hivatkozott kortárs ukrán alkotó. Mint a közép-európai „posztmodernnek” tartott szerzők többsége, Andruhovics is a nemzeti önazonosság, a tradíciók folytathatósága, s ezzel kapcsolatban a korszerű kultúrafelfogás problematikuságának kontextusában fogalmazza meg hitét, kétségeit, vízióit. A modern ukrán művészet perspektíváit, az alkotói szerepvállalás felelősségét kritikus/önkritikus hangon felvázoló Vlagyimir Jeskilyov, az ukrán posztmodern jelenségek kutatója ezzel összefüggésben kíméletlenül fogalmaz: „Nap mint nap tízezer ukrán iskolában működik egy hatalmas gépezet, mely archaikus dolgokkal eteti a fiatal nemzedéket. E gépezet működésének következtében egyszerűen megszűnik az emberek érdeklődése az ukrán kultúra iránt. Ez a gépezet lényegében ellenünk, a modern művészet képviselői ellen is dolgozik. Az összes hatalmat a dinoszauruszok ragadták magukhoz, mindenütt csak velük találkozol. S most nekünk kötelességünk felszámolni ezt a szituációt.”¹

¹ Idézi: Улянов, А., *Три українських авангарда: Авангард, которого не было.* <<http://www.proza.com.ua>>

Andruhovics regényeinek megjelenését – mindenekelőtt a „Moszkoviádáét” – botrányok kísérik, a mélységes felháborodás és a feltétlen rajongás hangján egyaránt szólnak róla. Iróniája, szarkazmusa nehezen emészthető itt is, s ott is. Itt, Közép-Kelet-Európában – azaz abban a régióban, ahol e történetek játszódnak, abban a nagyon is reális, geográfiailag behatárolt, és nagyon is spirituális, szellemileg egyértelmű határok nélküli kulturális térben, amely az utóbbi évszázadban annyi katasztrófát ért meg, élt túl, s halt bele egy kicsit. És ott, Keleten és Nyugaton, Oroszországban és Németországban, vagy éppen Amerikában, ahová az író személyes sorsa ilyen vagy olyan módon köti.

A „Hajó-város” című esszéjében Andruhovics a felsorolás expresszív fogásával élve, a tőle megszokott iróniával szemlélteti, kik is „pottyantak” ide, erre a közös „hajóra”. Európa „népessége” nemzeti és nemzeten felüli determinációk, szükségszerűség és véletlen, racionális és irracionális tényezők egybecsengésének talaján fogant, s adja e térség különleges karakterét: „*Szerbek, dalmátok, arnauták, argonauták, tatárok, törökök, arabok, skótok, csehek, mórok, baszkok, szkíták, karaimok, kazárok, asszírok, etruszokok, hettiták, gótok, fehér és fekete horvátok, kelták, antok, alánok, hunok, kurdok, vepszék, küklopszok, agrippák, lesztrigonok, androgünök, ariánusok, cigányok, kinokefálok, elefantofágok, afrikaiak, mulattok és meszticek, kisoroszok, moszkoviták és mazochisták. Ferencesek, kapucinusok, arisszák, orsolyiták, szakramentáriusok, redemptorisszák, aztán jezsuiták, de még előtte a trinitáriusok, akik a keresztény rabok keleti fogságából való kiváltásának szentelték életüket. Rózsakeresztesek, sztuditák, templomosok, raskolnyikok, óhitűek és újhitűek.*”²

Egyes nézetek szerint már a születés helye meghatározó az ember sorsára, biológiai és szellemi arculatának kialakulására nézve. Andruhovics Ivano-Frankivszkban született (akkor Sztanyiszlavnak hívták, korábban Stanislau, Sztanyiszlaviv, Stanisławów), s ma is ott él. E soknevűség akár szimbólum-értékű is lehet az identitás-problémát előtérbe helyező „posztmodern” alkotói attitűd meghatározásakor. Különösen egy olyan író esetében, aki szépirodalmi szövegeiben és esszéiben egyaránt szeret történeteket mesélni, azokat gyakran váratlan fordulattal összefűzni, játszani idővel és térrel. „Az összbenyomás a mozgóképnél sokkal jobban hasonlít sűrű fotó-

² Andruhovics, J., *Shevchenko is OK: Esszék Ukrajnáról*. Budapest: Ráció, 2004, 26.

montázsra, amely együttesen rajzolja ki Közép-Európa kontúrjait, hasonlóan ahhoz, ahogy Andruhovicsnál az egyéni történetek állnak össze a régió port-réjává.”³

Az ukrán író, aki az „archeológia szerelmesének” vallja magát, a múlt nyomait kutatva egyre távolabb időrétegek felfedezésével-feltáráásával „katalogizálja” a „világ romjait”, a szerb Danilo Kiš „örökösének” is tekinthető. Andruhovics „Közép-keleti revízió” című esszéjének bevezető sorai-ban maga hivatkozik szerb „rokonára”: „*Gyerekkorom óta vonzanak a romok, mondhatnám Danilo Kišsel. Gyerekkorom óta vonzanak a romok, a le-tűnt létezés e különös nyomai, különös üledékei. Nem akarom ezt valamilyen túlságosan metafizikus, vagy romantikus hajlammal magyarázni. Lehetsé- ges, hogy korántsem a Geist, csupán az illat az oka. A nyirkos rothadás, a megbonthatatlan, remegő fiziológia. Az ódon falak, a korhadt gerendák, porladó tárgyak mind-mind sajátos, egyedül rájuk jellemző módon lélegez- nek – talán toxikomán vagyok?*”⁴ Danilo Kiš a következőképpen fogalmaz: „*Mindig érdekelt a tárgyak különfélesége. Egyszer régen írtam egy verset, mely nem volt semmi egyéb, mint a kuka tartalmának részletes leltára: az egész világ rezüméje, minden rezümék legegyszerűbbje: minden tárgy ma- radványai alatt ott egy történet. Általában jobban szeretem megnevezni a tárgyakat, mint elmesélni a történetüket: a tárgyak elmondják a maguk tör- téneteit: a hulladék a kukában különféle archeológiai rétegeket rejt.*”⁵ Mindkét író igazi „közép-európai módra” tárja fel az adott régió anyagi és szellemi kultúráját reprezentáló „lelet-együtteseket”, ahol a formák külön- bözőségében maga a tárgyasult idő mutatkozik meg, s generál olyan egyedi történeteket, melyek egy nagy egész rejtett összefüggéseit is sejthetővé, s a művészi megformálás szintjén érzékelhetővé teszik. „A modern író nem hisz a teremtés hét napjában... A világ káosz. Én, személy szerint, engedtes- sék meg nekem, legszívesebben a bolhapiacról vagy a hulladéktelepről írnék könyvet. Ezek olyan helyek, ahol a jelenségek világa ismét magmává válto- zik, akárha a teremtés előtt, amelyből Isten az embert teremtette” – írja Da-

³ Scheibner T., Egészséges erotika, avagy esszék Európa ágyékából. *Jelenkor* № 10 (2005), 1001.

⁴ Andruhovics, J. – Stasiuk, A., *Az én Európám: Két esszé az úgynevezett Közép- Európáról*. Budapest: Kijárat, 2004, 5.

⁵ Idézi: Radics V., *Danilo Kiš: Pályarajz és breviárium*. Budapest: Kijárat, 2002, 176.

nilo Kiš.⁶ Andruhovics is listázza a közép-európai letúnt élet hétköznapi tárgyakkban rögzült „egyszerű darabkát”: „Szeretem a bolhapiacokat: számomra ezek a lét szubsztanciájának materializálódott remegései, a lelki világ átszivárgása az anyagiba, és viszont. A múlt, amely látszólag egyszer s mindenkorra megtörtént, lezárult, keresi folytatását, tovább akar létezni. Mire jók ezek a gázégők, gipszbajadérok, családi fotóalbumok?”⁷

Andruhovics „archeológiai kutatásai” rendkívül szoros szálakkal kötődnek a helyhez, ahol született, ahol él: „A tágabb értelemben vett „archeológiáról” beszélek – mindenekelőtt a lehetőségéről, hogy felkutassuk a múlt nyomait, egyre mélyebb és mélyebb rétegekbe hatolhassunk. Úgy érzem, van valami olyasmi, mint a rétegek speciális sztanyiszlavivi (sztanyiszlavo-frankivszki?) játéka. [...] Húszévesen próbáltam mindenáron elmenekülni a városból, szerettem volna felcserélni a sokkal határozottabb, gazdagabb és általam a mai napig favorizált Lemberg-re. Szerencsére nem sikerült elmenekülnöm; ott maradtam, ahol – természetesen – most már mindig maradni fogok: a pechések, részegesek, félresiklott sorsok és tehetségek városában, ebben a teljes mértékben provinciális városban, amiből minimum több száz található Ukrajna térképén. De igazából csak egy” – írja „Itt és csakis itt” című esszéjében.⁸

Pjotr Vajl, az orosz posztmodern egyik legismertebb kutatója „A hely zsenije” című könyvének bevezetőjében a következőket írja: „Az ember kapcsolata a lakóhelyével rejtélyes, ámde nyilvánvaló. Vagy mondjuk így: kétségbevonhatatlan, ámde titokzatos. Ami meghatározza, az a bizonyos, már az ókoriak által ismert genius loci, a hely szelleme, amely összeköti a szellemi, lelki, érzelmi jelenségeket az anyagi közegükkel. Az új idők embere számára a kulturális erők alkalmazásának és megjelenésének legfőbb helye a város. A városok külső képét a hely szelleme alakítja, és mélyen szubjektív, hogy az embernek erről milyen a benyomása.”⁹

A kultúra és civilizáció megosztottságára mindig is érzékenyen reagáló ukrán értelmiség dilemmái Andruhovics számos írásában plasztikus kifejezési formát kapnak. Nagyváros-képei közül kiemelkedik Moszkva, a város, melynek egy egész regényt szentel, a „Moszkoviádát”. Realitás és láto-

⁶ Uo., 181.

⁷ Andruhovics–Stasiuk, i. m. 13.

⁸ Andruhovics, i. m. 116.

⁹ Vajl, P., *A hely zsenije*. Budapest: Európa, 2003, 5.

más, mítosz és valóság, elutasítás és vonzódás elegye ez a „mélyen szubjektív” szöveg, mely kétségtelenül magán viseli a posztmodern poétikai jegyeit, minek okán magától értetődően vetik össze Venyegyikt Jerofejev kultuszregényével, a „Moszkva-Petuskival”. Andruhovics ugyanúgy „demitizálja” Moszkvát, ahogy pár évtizeddel ezelőtt ezt Jerofejev tette. Mindkét regény önéletrajzi ihletésű, én-elbeszélés, Venyicska és Otto von E. személyes „kálváriájának” kivetítése. Mindkét műben a hiteles történelmi események közé csempészett fiktív történetek, az elbeszélő-hős személyes életének „stációi” mögött lépten-nyomon felsejlenek a várossal kapcsolatos sztereotípiák, mítoszok és pletykák, de az orosz kultúra ősi dilemmái is. Jerofejev regényét az „orosz eszme” dekonstrukciójának tartja a szakirodalom, olyan „posztmodern” szövegnek, mely nemcsak vissza-, de előre is utal Oroszország szellemi állapotának „romlása” vonatkozásában. Jerofejev regénye – a szerző kifejezésével élve – az „antinyelven” megfogalmazott „antiélet” dokumentációja, hősének identitás-problémái a „saját-idegen” ellentétpárjára vonatkoztatva a „saját” viszonylatrendszerén belül értelmeződnek, kegyetlenül parodisztikus, groteszk színben feltüntetve az „orosz karakter” és az „orosz eszme” kapcsán kialakult magasztos képzeteket. Andruhovics „multikulturális” közegében nehezebb a tájékozódás „saját” és „idegen” között, ami mindenekelőtt a „közép-európaiság” folyamatosan aktualizált fogalmának sokrétűségével és ellentmondásosságával magyarázható. Czesław Miłosz „A mi Európánk” című esszéjében a következőket írja: „Úgy tűnik tehát, hogy Közép-Európa a XX. század e szakaszában csak néhány közép-európai értelmiségi gondolkodásában létezik. E soknyelvű, sok népet magába olvasztó térség múltja mégis közös, és nagyon határozottan jelenik meg városainak architektúrájában, egyetemi hagyományaiban és az irodalmi alkotásokban. Csak látszólag mond ellent ennek a sokféleségnek, hogy Közép-Európa a jelenben is magán viseli az egységesség vonásait. Cseh vagy lengyel, magyar vagy észt, litván vagy szerbhorvát nyelveken írt műveket olvasva felfedezni vélek bennük egy sajátos hangnemet, s egyfajta sajátos érzékenységet, amit hiába keresnénk akár a nyugat-európai, akár az amerikai vagy orosz irodalomban.”¹⁰ Andruhovics „Moszkoviádájának” elbeszélő hőse a hely és az idő, a „posztszovjet” valóság metamorfózisait éli meg a „sa-

¹⁰ Miłosz, Cz., „A mi Európánk”. In: *Kell-e nekünk Közép-Európa?* (A Századvég különszáma) Budapest: Századvég, é.n., 104.

ját” és „idegen” állandóan változó – mind hétköznapi, konkrét, mind elvont, szellemi – közegében, s számol be róla e szórakoztató „rémregényben”.

Mihail Epstein, a posztmodern irodalom egyik legismertebb orosz teoretikusa írja: „Láthatólag már közeleg a ‘posztmodern’ kor végkimenetele, amely azt jelezte, hogy a XX. század elfáradt önmagától. [...] Jerofejevét parafrázálva azt lehet mondani, hogy minden századnak megvan a maga fizikai, szellemi és misztikus szintje – és most ennek a századnak minden szinten totális hányingere van önmagától, különösen a világ azon nevezetes, egyhatod részén, amely az évszázados ivászatától másoknál jobban szenvedett. Kiveti magából a bekebelezett területeket, a természet beszennyezett darabjait, az alapító atyák megsavanyodott eszméit – és most mindaz, ami annyira lelkesítő és mámorító volt, hideg okádéktömeggel önti el a korábbi lakoma helyszínét.”¹¹

A fenti idézet szellemében, „szövegrepresentációs” szinten, maradjunk az alkoholnál. Jerofejev Venyicskájának alkoholmámoros, vagy éppen elvonási tünetek gyötörte utazásában, e groteszk kultúrtörténeti „tájéolóban” a szeszé a főszerep: *„És miután ittam, láthatjátok, milyen hosszan tartó firtorgások közepette próbáltam leküzdeni a hányingeremet, mennyit szitkozódtam és trágárkodtam! Öt vagy hét percig, vagy talán egy egész örökkévalóságig tartott, míg a négy fal között hánykolódva a nyakamat szorongattam, és az Istenhez rimáncodtam, hogy legyen kíméletes hozzám. És egészen Karacsarovóig, a Sarló és Kalapács állomástól egészen Karacsarovóig nem hallgatta meg a könyörgésem az én istenem. A lehajtott pohár ital hol a gyomrom és a nyelőcsővem között kavargott, hol fel-feltört, hogy újra alá-zúgjon. Mintha a Vezúv tombolt volna bennem Herkuláneumostul és Pompejistiül, vagy mintha bennem dübörgött volna hazám fővárosának május elsejei díszsortüze. Én meg csak szenvedtem és imádkoztam.”*¹² A „Moszkoviáda” egyik lényeges tematikus vonulata szintén az alkohollal kapcsolatos, de mindez már más dimenzióban, a költő, Otto von F. értelmiségi létéből fakadó elvonatkoztatott, általánosított, gazdasági–történelmi–politikai szintű, groteszk interpretációjában jelentkezik. *„Például egyre több gond van a vodkával. Valamiért – az orosz történelemben először – nem jut elég mindenkinek. Úgy kell szerezni többórás sorbanállással, lökdösődéssel, veszekedéssel, le-*

¹¹ Epstein, M., *A posztmodern és Oroszország*. Budapest: Európa, 2001, 279.

¹² Jerofejev, Ven., *Moszkva-Petuski*. Pécs: Jelenkor, 1999, 22.

mondás és önfeláldozás árán. Lehet, hogy a birodalomban fellelhető összes vodkát most valamilyen kremli óriások isszák; de az is lehet, hogy az ottani mélységes pincékben tartogatják nehezebb időkre, míg a plebs, vagyis a nép, habár a valóságban nem nép, sőt, nem is plebs, csupán nyomorúságos cseppeket kap – amiket felköhögött az élelmiszeripar. [...] A vodka lett az abszolútum, a szent cél, az égi valuta, a Grál-kehely, Golkonda gyémántja, a világ aranya.”¹³

Jerofejev regényének egyik legtöbbször idézett fejezete a speciális koktélok listája: „Most a legutolsó és a legjobb receptet ajánlom a figyelme-tekbe. [...] Figyelme-tekbe ajánlom a ‘Szuka bele’ nevű italt, amely minden mást túlszárnyal. Ez már szinte nem is ital, hanem a szférák zenéje. Mi a legnagyobb dolog a világon? Az emberiség felszabadításáért vívott harc. De van, ami még ennél is nagyszerűbb (jegyezzétek csak le): 1 dl zsiguli sör, 0.30 dl „Szadko, a gazdag vendég nevű sampon”, 0.7 dl korpásodás elleni hajszesz, 0.25 dl fékolaj, 0.08 dl BF ragasztó, 20 gr rovarirtó. Mind-ezt szivardohányon kell pihentetni egy héten át. [...] Az első csillag megjelenésétől kezdve nagy kortyokban kell fogyasztani. Már két borospohár koktél után olyan átszellemültté válik az ember, hogy odamehet hozzá bárki, másfél óráig köpködhet úgy a pofájába, hogy meg sem mukkan.”¹⁴

Andruhovics keverékei „valódi” alkoholból készülnek: „A legjobb barátaid. Tegnap éjjel fél kettőig itatok. Nyolc másfél decis konyak a zöld-ségéstől, két Szaljut pezsgő, aztán még két lengyel Polonez is, amit biliárdon nyertél egy novoszibirszki meláktól a Központi Íróházban. A finálé már a kollégiumban zajlott. Orvosi tisztaszex a stratégiai készletekből. Először Pepsivel kevertétek, kicsit emlékeztetett az Armagnacra. Amikor a Pepsi elfogyott, Szajani likőr következett, de te előrelátóan lemondtal erről a mutatványról. Talán jobb is, hogy így történt. Most nyilván mindhárman szenvednek, és szörnyű kínokat állnak ki, de nem bánják bűneiket, ellenkezőleg – sört és látványosságot követelnek. De hol találni sört és látványosságot? Sehol máshol, mint a sörözőben, a Fonvizinről, a klasszikus orosz drámaíróról elnevezett utcában.”¹⁵

Andruhovics geo (-kulturális? -politikai? -poétikai?) konstrukciójában Oroszország (a Szovjetunió) birodalmi léte, szellemisége a legproble-

¹³ Andruhovics, J. *Moszkoviáda*. Bp.: Gondolat, 2007, 35.

¹⁴ Jerofejev, i. m. 62–63.

¹⁵ Andruhovics 2007, 45.

matikusabb, mivel közvetlen összefüggésben áll saját „poszt”-létével, ukrán-ságával, Ukrajnával. Több esszéjében is kritikusan nyilatkozik mind a „galíciai ruszsofób korlátoltságról”, mind az orosz egységért küzdő „hivatásos harcosok legagresszívebb ukránellenes kirohanásairól”. A „Moszkoviáda” „szesz-síkján” mindez különféle epizódokban „regényesedik”: „Az utóbbi időben saját befőttesüveggel kell sörért menni. Az egész olyan, mint amikor az ostromlott középkori vár védői az életük kockáztatásával merészkednek ki vízért. Valahogy úgy alakult, hogy a birodalomban hirtelen elfogyott az összes krigli. Lehet, hogy polgárháború esetére az összeset a Kremlbe szállították. Ha pedig a felkelő tömegek megrohamozzák a Kreml falait, a PB tagjai szutyokkal és szarral teli kriglikkel dobálják meg őket. Talán épp a kriglikben, pontosabban hiányukban mutatkozik meg a birodalom-anyaácska teljes életképtelensége.”¹⁶

A „Moszkoviáda” groteszk történetfilozófiai konklúzióval zárul, mely a hétköznapiságot beemeli abba a tágabb összefüggésbe, mely már nem egy hősről, hanem egy világról, annak múltjáról, jelenéről, jövőjéről, távlatosságáról vagy zsákutcájáról szól. Mindezek ellenére Andruhovics mégsem tekinthető a szó szoros értelmében posztmodern írónak. A lehangozó történések, történetek ellenére sem a szkepszis, hanem egy sajátos hit sugárzik át az időnként mégoly kilátástalannak is tűnő léthelyzetben, a Kelet-és Nyugat-Európa közti „ütközőzónában” fogant, s a „Charpatologia chosmophilica” című esszéjében kifejtett gondolatain: „A Kárpátok nem más, mint hatalmas kapocs, mely összefogja a lét kaotikus szétszóródásra hajlamos részeit. Egyetlen hatalmas szeizmikus erőfeszítés a Kárpátok, különleges energialehetőségek és feszültségek övezete. A Kárpátok földi értelemben elválaszt, de kozmikus értelemben összeköt. Biztos, hogy mindkét értelem egyformán elengedhetetlen és fontos. Ha pedig így van, akkor ezzel kezdetet veheti a dialógus. A lényeg, hogy soha ne érjen véget. Minden mást bízunk Arra, Akinek nincs se kezdete, se vége.”¹⁷

¹⁶ Uo., 49.

¹⁷ Andruhovics 2004, 66.

РЕЗЮМЕ

«Его» Европа: Юрий Андрухович и украинский постмодерн

В прозе Юрия Андруховича, известного современного украинского писателя наблюдаются основные признаки так наз. «постмодерна», с особым акцентом на понятие/понимание феномена «Европа». В произведениях Андруховича, в первую очередь в его «трилогии» (Рекреации, Московиада, Перверзия), место действия осмысляется не только как своеобразный топос, но как и способ выражения проблематики идентичности как на уровне индивида, так и на уровне нации и украинского культурного сознания. Для иллюстрации данного вопроса в статье приведены примеры из романа «Московиада».